

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI**

**ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI**

TABIATSHUNOSLIK VA GEOGRAFIYA FAKUL'TETI

Kimyo – ekologiya va uni o'qitish uslubiyati kafedrası

Ekologiya fanidan

REFERAT

MAVZU. Tabiiy resurslar va ulardan foydalanish.

**Bajardi: Kimyo o'qitish metodikasi yo'nalishi 105 – guruh talabasi
Shodiyorova Yulduz**

Qabul qildi: dots.Mirzayev T.

Jizzax - 2013

Mundarija

KIRISH

- 1. Tabiiy, moddiy mehnat resurslari.**
- 1.2. Tiklanmasligiga ko'ra tabiiy resurslarning tavsifnomasi**
 2. O'zbekistonning tiklanadigan va tiklanmaydigan resurslari va ulardan foydalanish
 3. Agroiqlim resurslari
 4. Suv resurslari
 5. Yer resurslari
 6. Biologik resurslar
 7. Mineral-xomashyo resurslari
 8. Gidroenergetik resurslar

XULOSA

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

KIRISH

Resurslarga, dastavval er osti boyliklari va tirik tabiat resurslari kiradi. Tugaydigan O'zbekiston qismidagi Sirdaryoga Norin, Qoradaryo, CHirchiq, Farg'ona vodiysidagi boshqa daryolar suvi kelib quyiladi. Sirdaryodagi suv miqdori bir yilda 36 km^3 ni tashkil etadi. Iyun – iyul oylarida suv eng ko'p kelgan payti bo'lsa, oktyabr – mart oylarida suv miqdori juda pasayib ketadi. Daryoda har 3 – 4 yilda suv miqdori kamayib, 5 – 6 yilgacha davom etishi mumkin. Ko'p suv keladigan yillari juda qisqa bo'ladi.

Er osti suvlar. Ichimlik suvlarining asosiy qismini er osti suvlari tashkil etadi. Respublika hududining geologik tuzilishi har xil bo'lganligi sababli er osti suvlarining zahiralari ham bir tekis taqsimlanmagan.

Resurslar atamasi nisbiy ma'noda ishlatiladi, chunki qachonki olinadigan o'ljalar iqtisodiy samarasiz holatiga kelib qolsa uni tugaydigan resurslar desa bo'ladi. Masalan, ba'zan neft konlarida 30 % neft mahsuloti qazib olinganda undan keyin foydalanish iqtisodiy samarasiz bo'lib qoladi. Biroq, hozirgi kunda yaratilgan ilg'or texnologiyalar yordamida neft konlaridan 60-70 % gacha neft chiqarib olish mumkinligi ma'lum. Boshqa bir ma'lumotlarda esa tabiiy resurslardan ularning tamomila yo'qolib ketishigacha (tamom bo'lishigacha) foydalansa bo'ladi. Jumladan, ba'zi bir hayvon va o'simliklar turlari yoki ekosistemadan noto'g'ri foydalanish natijasida ularni butunlay yuqotish mumkin. Bunga orol dengizi uning atrofidagi ekosistema va undagi ba'zi bir hayvon va o'simlik turlarining yuqolib ketganligini misol qilib olish mumkin.

Hozirgi kunda hosildorligi pasaygan, degradatsiyaga uchragan yaylovlarni izen, chogon, shuvoq, saksovul, teresken va shu kabi o'simliklarni ekish yo'li bilan ularning mahsuldorligini 2 – 3 barobarga oshirish mumkin.

Botanika institutining ma'lumotlariga qaraganda birgina Navoiy viloyati yaylovlarining (yaylovlar maydoni 13 mln gektar) umumiy oziqa zahirasi 30 mln tsentnerni tashkil etadi, yoki bu yaylovlarda 4 mln tagacha qo'y boqish imkoni bor.

Cho'l mintaqasida boqiladigan hayvonlardan tashqari yana Qizilqum, Ustyurt yovvoyi qo'ylari, jayronlar, sayg'oqlar, yirtqich hayvonlardan bo'rilar, shog'allar, tulkilar, qorsaklar ham uchraydi. Biroq, bu hayvonlarning ko'pchiligi (jayronlar, sayg'oqlar, Qizilqum, Ustyurt yovvoyi qo'ylari) son jihatidan kamayib ketganligi sababli ular O'zbekistonning «Qizil kitob»iga kiritilgan va ularni ov qilish man etilgan.

1.Tabiiy, moddiy mehnat resurslari.

Insonning moddiy manfaatini qondirish uchun foydalanadigan tabiat ob'ektlari tabiiy yoki tabiat resurslari deb ataladi.

Tabiiy resurslardan tashqari yana moddiy resurslar (sanoat ob'ektlari, qurilish, transport) mehnat resurslari (hozirgi va kelajakda jamoat foydali mehnatda qatnashayotgan aholi) ham bo'ladi.

Tabiat resurslariga atmosfera, suv, o'simlik, hayvon, tuproq, er osti boyliklar, energetik va boshqa resurslar kiradi. Tabiat resurslari tiklanish va tiklanmaslik xususiyatlariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi:

- Tiklanadigan;
- Tiklanmaydigan.

1.2.Tiklanmasligiga ko'ra tabiiy resurslarning tavsifnomasi

Bular orasida tugamaydigan resurslar inson uchun ko'p xavf tug'dirmaydi.

1. Yaqin yillarda yoki uzqk muddat davrida tamom bo'ladigan resurslar tugaydigan resurslar deb ataladi. Bunday resurslarga, dastavval er osti boyliklari va tirik tabiat resurslari kiradi. Tugaydigan resurslar atamasi nisbiy ma'noda ishlatiladi, chunki qachonki olinadigan o'ljalar iqtisodiy samarasiz holatiga kelib qolsa uni tugaydigan resurslar desa bo'ladi. Masalan, ba'zan neft konlarida 30 % neft mahsuloti qazib olinganda undan keyin foydalanish iqtisodiy samarasiz bo'lib qoladi. Biroq, hozirgi kunda yaratilgan ilg'or texnologiyalar yordamida neft konlaridan 60-70 % gacha neft chiqarib olish mumkinligi ma'lum. Boshqa bir ma'lumotlarda esa tabiiy resurslardan ularning tamomila yo'qolib ketishigacha (tamom bo'lishigacha) foydalansa bo'ladi. Jumladan, ba'zi bir hayvon va o'simliklar turlari yoki ekosistemadan noto'g'ri foydalanish natijasida ularni butunlay yuqotish mumkin. Bunga orol dengizi uning atrofidagi ekosistema va undagi ba'zi bir hayvon va o'simlik turlarining yuqolib ketganligini misol qilib olish mumkin.

2. Cheklanmagan darajada foydalanish imkoniyati bo'lgan resurslarga tugamaydigan resurslar deyiladi. CHunonchi, quyosh energiyalari, shamol, okean va dengiz suvlarining ko'tarilishi ana shunday resurslardir. Biroq bu misolimizda ham tugamaydigan tushuncha nisbiy ma'noda ishlatiladi. YUqorida keltirilgan har bir tugamaydigan resurslarning foydalanish limeti bo'lib, undan ortiqcha foydalansa tashqi muhit uchun xavf tug'dirishi mumkin. Masalan, aniq bir chegaradan ortiqroq quyosh energiyasidan foydalanish er atrofidagi muhit haroratini oshiradi va termodinamik krezisga olib kelishi mumkin. Resurslar orasida suv alohida o'rin egallaydi u ham vaqtincha bo'lsa ham tugaydigan resurslar hisoblanadi, chunki miqdor jihatdan cheksiz tugamasa ham ifloslanish natijasida uning sifati buziladi. Er yuzida suvning zahirasi o'zgarmaydi, biroq suv muhit bo'limlari (okean, quruqlik, atmosfera) orasida qayta taqsimlanib yoki har xil shakllarda (suyuqlik, qattiq (muz), bug') shakllarda aylanib yurishi mumkin. Tabiiy resurslarning tugab borishi insonning oldida turgan muammolardan biri hisoblanadi.

Resurslardan foydalanish tempi aholi sonining o'sishidan ziyodroq bo'lmoqda. B.Skimmir (1989) ma'lumotlariga qaraganda hozirgi kunda aholining o'sishi er yuzi bo'yicha 1,7 % ni tashkil etib, har 41 yilda u ikki marta ortib borsa, oltin qazib olish 4 % bo'lib, u har 18 yilda ikki marta ortadi yoki mineral resurslarni qazib olish 7 % ga ko'payib, u har 10 yilda ikki marta ortib bormoqda.

Sobiq ittifoq davrida 1951 – 1980 yillar ichida aholining soni 1,4 marta oshgan holda temir qazib olish 2,8 marta, temir rudalari qazib olish 6,3 marta, tsement 12,2 marta, neft 16 marta va mineral o'g'itlar qazib olish esa 12 marta ko'paygan (M.A. Voronkov, 1999). Tabiat million yil maboynida to'plagan yoqilg'i hozirgi vaqtda bir yilda yoqib tugatilmoqda. Hisoblarga ko'ra hozirgi kundagi qazilma yoqilg'ilardan foydalanish tempi saqlanib qolinsa, neft zahiralarini yana 30 – 40 yil, gaz 40-45 yil, ko'mir 70-80 yilga etadi xolos.

N. F. Reymerz (1990) ma'lumotlariga qaraganda kapitalistik va rivojlanayotgan mamlakatlardagi (Rossiyada) kaliy tuzlari toshko'mir va fosfatlar 2100 yilga, marganiy rudalari 2090 yilga, baksitlar, nikel 2040 yilga, mis, molibden, tabiiy gaz 2020 – 2030

yillarga, kobolt, qo'rg'oshin, rux, azbest, olmos, surma, volfram zahiralari esa 2010 – 2015 yillarga borib tugaydi.

Bu tabiiy resurslarning o'rmini B.Skinner fikricha quyosh energiyasi egallaydi. Uning aytishicha yana bir yoki ikki asrlardan so'ng erdagi asosiy energiya manba'i quyosh energiyasi bo'lib qoladi.

2. O'zbekistonning tiklanadigan va tiklanmaydigan resurslari va ulardan foydalanish

Hozirgi kunda O'zbekistonda 25 millionga yaqin aholi hayot kechiradi. Aholi soni jihatdan O'zbekiston Mustaqil hamdo'slik davlatlari orasida Rossiya, Ukrainadan keyin uchinchi o'rinda turadi. O'zbekiston aholisining 38,4 % shaharlarda, 61,6 % qishloqlarda yashaydi, aholining 49,6 % yerkaklar, 50,4 % esa ayollarni tashkil etadi. Respublikada har yili 600-650 ming bola tug'ilib bu yillik o'sishning 2,3 % ini tashkil etadi.

2010 yilga borib respublika aholisi 30,3 millionga borishi kutilmoqda. O'zbekistonda mehnat resurslari katta bo'lib, u aholining davrlik 50 % ini tashkil etadi. Mehnat resurslari har yili 210 – 220 ming kishiga ko'payib bormoqda.

Qishloqlarda maktablarni bitirgan o'quvchilar hisobiga mehnat resurslari borgan sari ortib bormoqda. Hozir umumiy ishlab chiqarishda ishlaydigan umumiy ishchilarning uchdan bir qismidan ortiqrog'i qishloq xo'jaligida band.

O'zbekistonning mehnat potentsialining muhim xususiyatlaridan biri, uning bilim darajasining yuksakligidir. Aholining 99,06 % savodli bo'lib u taraqqiy etgan mamlakatlar mehnat potentsiali darajasi qatorida turadi. 15 va undan ortiq yoshdagi aholining mingtasiga hozirgi kunda 143 ta oliy ma'lumotli kishi to'g'ri keladi.

Moddiy boyliklar ishlab chiqarish sohasida ishlaydigan ishchilarning har to'rttasidan bittasi oliy yoki o'rta ma'lumotli kishilar hisoblanadi. Respublikamizning umumiy daromad tizimida aholining pul daromadi 87 % tashkil etadi.

3. Agroiqlim resurslari

O'zbekistonning kattagina qismi arid mintaqasiga kirib, bunda cho'l va yarim cho'l (adir)lar Respublika hududining 60 % ni egallaydi. 600 metr balandlikdan yuqori qismi mo''tadil iqlim zonasi deyiladi. O'zbekiston hududida mo''tadil hamda tropik iqlimdagi o'simliklarni o'stirib parvarishlash mumkin.

Etarli issiqlik resurslari g'o'za va shunga o'xshash boshqa texnik o'simliklarni o'stirish imkonini beradi. Janubiy rayonlarda sovuq noyabrning ikkinchi dekadasida, ko'pchilik rayonlarda oktyabrning birinchi dekadasida boshlanadi. Ana shungacha g'o'za kerakli miqdorda hosil to'plash imkoniyatiga ega.

Effektiv harorat to'plash imkoniyatiga ko'ra respublika hududi uch guruhga bo'linadi:

1. SHimoliy tumanlar, qaysikim bu erlarda iqlim keskin o'zgarib turadi, effektiv harorat yig'indisi ham o'zgarib turadi.
2. Janubiy tumanlar, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari, Buxoro va Navoiy viloyatlarining bir qismi. Bu tumanlar iqlimi bir xilda o'zgarmaydi.
3. Iqlimi muntazam o'zgarib turadigan tumanlar. Bularga Farg'ona vodiysi, Samarqand, Sirdaryo, Jizzax va Toshkent viloyatlari kiradi.

Respublikada ekiladigan ekinlar uchun noqulay agroiqlim omillariga, kech bahor va yyerta kuzda kuzatiladigan sovuqlar, ekish paytidagi sellar, do'llar, o'sish davrida kuzatiladigan garmsellar, tuzli changlarni olib uchadigan kuchli shamollar kiradi.

Karamlar uchun 25°S dan, pomidorlar uchun 35°S dan, g'o'za uchun 39°S dan, poliz einlari uchun 40°S dan va makkajo'xori uchun 42°S dan ortiq harorat ularning hosildorligini pasaytirib yuboradi. Yuqori harorat natijasida sabzavot va poliz ekinlarining 10 – 40 % gacha, g'o'zaning esa 10 – 20 % gacha hosili kamayib ketadi.

Sanoat chiqindilari, pestitsidlar, gerbitsidlarning tuproqda to'planishi ham ekinlar hosildorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. CHunonchi, oltingugurtning havodagi me'yoridan 2 barobar ortiqcha to'planishi pomidor hosilini 20 % gacha, ftoridlarning yuqori kontsentratsiyasi g'o'zaning 10 – 20 % hosilini kamaytirib yuboradi.

4. Suv resurslari

O'zbekistonning suv resurslariga er usti va er osti suvlari kiradi.

Er usti suvlariga Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Qashqadaryo suvlari kirib, ularning tog' qismi ko'p tarmoqli bo'lib 1 km^2 ga $6,5 \text{ l/sek}$ suv oqimi to'g'ri keladi. Respublikaning 70 % hududini egallagan tekislik qismida suv oqimi juda kam bo'lib, ularning ko'pchiligi Orol dengizigacha borib etolmaydi. Amudaryoda o'rtacha yillik suv miqdori 78 km^3 bo'lib, eng ko'p vaqti iyul – avgust oylariga va eng kam miqdori dekabr – mart oylariga to'g'ri keladi. Har 4 –5 yilda bir marta suv tanqisligi, har 6 – 10 yilda bir marta suv mo'l-ko'lchiligi kuzatiladi.

O'zbekiston qismidagi Sirdaryoga Norin, Qoradaryo, CHirchiq, Farg'ona vodiysidagi boshqa daryolar suvi kelib quyiladi. Sirdaryodagi suv miqdori bir yilda 36 km^3 ni tashkil etadi. Iyun – iyul oylarida suv eng ko'p kelgan payti bo'lsa, oktyabr – mart oylarida suv miqdori juda pasayib ketadi. Daryoda har 3 – 4 yilda suv miqdori kamayib, 5 – 6 yilgacha davom etishi mumkin. Ko'p suv keladigan yillari juda qisqa bo'ladi.

Er osti suvlar. Ichimlik suvlarining asosiy qismini er osti suvlari tashkil etadi. Respublika hududining geologik tuzilishi har xil bo'lganligi sababli er osti suvlarining zahiralar ham bir tekis taqsimlanmagan.

Amudaryo bo'ylaridagi er osti suvlarining zahirasi $8,0 \text{ km}^3$ bo'lib, shundan $3,13 \text{ km}^3$ minerallasgan suvlar (1 g/l). Sirdaryo bo'ylaridagi zahira suvlar miqdori $11,04 \text{ km}^3$ bo'lib, shundan ko'pchiligi, ya'ni $10,4 \text{ km}^3$ minerallasgan suvlar (1 g/l) hisoblanadi.

Respublika hududida hammasi bo'lib $19,04 \text{ km}^3$ er osti suvlari bo'lib, shundan $11,53 \text{ km}^3$ sifatli ichimlik suvidir. Katta shaharlarda, jumladan, Toshkent shahrining suvga bo'lgan talabni 40 % er osti suvlari hisobiga qondirilmoqda. Ammo, keyingi vaqtlarda Toshkent, Farg'ona, Zarafshon va shu kabi shaharlardagi korxonalarning hamda neft mahsulotlari, kimyoviy, tog' sanoati chiqindilari bilan er osti suvlarining

ifloslanishi borgan sari katta xavf tug'dirmoqda. Sug'oriladigan erlarda esa er osti suvlar sho'rlanib, ifloslanib bormoqdaki, bunday suvlar bilan hattoki qishloq xo'jalik ekinlarini sug'orish ham xavfli bo'lmoqda.

5. Yer resurslari

1997 yil 1 yanvar holatiga ko'ra respublikaning er maydoni 44,5 mln gektarni tashkil etib, shundan 62 % qishloq xo'jaligida foydalaniladigan erlardir.

№	Erlar	Hammasi, ming	Shu jumladan,
1.	Haydaladigan erlar	4088	3339
2.	Ko'p yillik ekinlar	370	357
3.	Tashlandiq erlar	72	38
4.	YAylovlar va xashak tayyorlaydigan	22394	40
5.	Tomorqa erlari	610	489
6.	Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida		

YUqoridagilar orasida eng qimmatlisi sug'oriladigan erlar bo'lib, qishloq xo'jalik erlarining 15 % ni tashkil etib, qishloq xo'jaligida ishlab chiqaradigan umumiy mahsulotning 95 % ni beradi. Respublikamizda suvning etishmasligi sug'oriladigan erlarni ko'paytirishni cheklab qo'ymoqda.

Hozirgi kunda sug'oriladigan erlarning 46,8 % sho'rlangan bo'lib, shundan 25,2 % kuchsiz, 15 % o'rta kuchsiz va 6,6 % kuchli sho'rlangan erlardir.

Sug'oriladigan erlar sifati *tuproq bonitet* bali bilan baholanadi (100 ball shkalasi asosida).

Qoraqolpog'iston Respublikasi er bonitet ballari 41, Sirdaryo viloyati – 52, Jizzax va Qashqadaryo viloyatlari – 54, Buxoro va Navoiy viloyatlari – 59, Namangan va Farg'ona viloyatlari – 64, Andijon viloyati – 65, Samarqand va Toshkent viloyatlari – 66, Xorazm va Surxondaryo viloyatlari – 68 ball bilan baholanadi. Respublika bo'yicha o'rtacha 59 ballni tashkil etadi.

O'zbekistonda lalmikor erlar (sug'orilmaydigan) 800 ming gektarni tashkil etib, ular asosan tog'oldi mintaqalarini egallaydi. Bu mintaqada yog'inning o'rtacha yillik miqdori 300 – 500 mm ga teng.

Respublikada 22 mln gektar yaylovlar mavjud bo'lib, shundan 19,6 mln gektar, ya'ni 88 % suv bilan ta'minlangan. Yaylovlarning 18 mln gektari cho'l, 3,2 mln gektari adir va 0,9 mln gektari tog'oldi va tog' mintaqasiga to'g'ri keladi.

6. Biologik resurslar

O'simlik, tuproq va hayvon resurslari biologik mahsuldorlikni tashkil etadi.

O'zbekiston cho'l zonasining o'simliklar resurslari turli xil bo'lib, u 1600 dan ortiq turni o'z ichiga oladi. Cho'l mintaqasida quyidagi o'simlik biomlari uchraydi:

1. Qumli toshli cho'llardagi psommofill daraxt, buta o'simliklar.
2. Toshli cho'llardagi gipsofill chala buta o'simliklar.
3. Gil tuproqli cho'llardagi efimer va efimeroidli o't o'simliklar.
4. Taqirlardagi tuproq lishayniklari va ko'k yashil suvo'tlari.

Markaziy Osiyo cho'l zonasidagi biomassasining umumiy zahirasi 50 – 60 ga/ts ni tashkil etadi. Qora saksovulzorlarda yog'ingarchilik ko'p bo'lgan yillari har yili 10 ga/ts gacha biomassa hosil bo'ladi.

Em-xashak zahiralar cho'l zonasi biomlariga qarab o'zgarib turadi. SHimoliy tog'oldi Qizilqum yaylovlari hosildorligi boshqa yaylovlarga nisbatan yuqori bo'ladi.

Hozirgi kunda hosildorligi pasaygan, degradatsiyaga uchragan yaylovlarni izen, chogon, shuvoq, saksovul, teresken va shu kabi o'simliklarni ekish yo'li bilan ularning mahsuldorligini 2 – 3 barobarga oshirish mumkin.

Botanika institutining ma'lumotlariga qaraganda birgina Navoiy viloyati yaylovlarining (yaylovlar maydoni 13 mln gektar) umumiy oziqa zahirasi 30 mln tsentnerni tashkil etadi, yoki bu yaylovlarda 4 mln tagacha qo'y boqish imkoni bor. Cho'l mintaqasida boqiladigan hayvonlardan tashqari yana Qizilqum, Ustyurt yovvoyi qo'ylari, jayronlar, sayg'oqlar, yirtqich hayvonlardan bo'rilar, shog'allar, tulkilar, qorsaklar ham uchraydi. Biroq, bu hayvonlarning ko'pchiligi (jayronlar, sayg'oqlar, Qizilqum, Ustyurt yovvoyi qo'ylari) son jihatidan kamayib ketganligi sababli ular O'zbekistonning «Qizil kitob»iga kiritilgan va ularni ov qilish man etilgan.

O'zbekiston hududida 2776 ming gektar (1 yanvar 1998 yil holaticha) o'rmonlar mavjud. Qumli cho'llarda o'rmonlar hosil qiluvchi o'simliklarga saksovul, qandim, cherkez, yulg'un va shu kabi qumda o'suvchi bo'talar kiradi. Ularning umumiy

maydoni 26553 ming gektar. Tog' mintaqada esa Zarafshon archasi, pista, zarang o'rmon hosil qilishda asosiy o'rinni egallab, bu o'rmonlarning maydoni 280,3 ming gektarga teng.

Amudaryo, Sirdaryo, CHirchiq, Zarafshon va Ohangoron daryolari to'qayzorlari 30,9 ming gektarni egallaydi. Bu erlarda tollar, yulg'unlar, chakandalar, yovvoyi jiydalar va shu kabilar o'sadi.

Vodiylarda asosan sun'iy o'rmonlar tashkil qilingan.

7. Mineral-xomashyo resurslari

O'zbekiston mineral xomashyo resurslari zahiralariga boy bo'lib, hozir ularning 2700 dan ortiq konlari topilgan. Ularning tarkibida 100 dan ortiq mineral xomashyolar mavjud bo'lib, shulardan 60 xili hozir qazib olinib xalq xo'jaligida ishlatilmoqda.

940 qazilma boyliklar koni tekshirilgan bo'lib, shundan 165 ta neft, gaz va kondensat koni, 3 ta ko'mir koni, 36 ta rangli, kam uchraydigan va radioaktiv metallar koni, 36 ta qimmatli metallar, 17 ta tog' ruda, 9 ta tog' kimyoviy elementlar, 21 ta jilolanadigan toshlar xomashyosi va 495 ta har xil qurilish materiallari konlari tashkil etadi.

Ekspluatatsiyaga tayyorlangan barcha foydali qazilmalar zahirasi bahosi 1 trillion AQSH dollaridan ham ortiqdir. Umumiy mineral xomashyo zahirasi 3,5 trillion dollardan oshib ketadi.

Oltin, uran, mis, volfram, kaliy tuzlari, fosforitlar zahirasi bo'yicha O'zbekiston dunyo miqyosida etakchi o'rinni egallaydi. O'zbekiston hududining 60 % da neft, gaz zahirasi bor. O'zbekistonning neft – gaz regionlariga Ustyurt, Buxoro – Xiva, Janubiy-g'arbiy Xisor, surxondaryo va Farg'ona hududlari kiradi. Qazilma boyliklarini, ayniqsa, neft va gazlarni qazib olishda uchraydigan ayrim avariya vaziyatlar tashqi muhitni ifloslantirib, salbiy oqibatlarni kuchaytirishga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, atmosfera va tuproqning ifloslanishi gazning yonishi oqibatida ajralib chiqadigan zararli mahsulotlar va avariya vaziyatlar paydo bo'lganda gaz va neftni chiqarib tashlash paytlarida ham ro'y berishi mumkin.

8. Gidroenergetik resurslar

O'zbekistonning asosiy suv energetik resurslari Amudaryo va Sirdaryo hisoblanadi. Ana shu suv resurslarining 6 % Amudaryo va 16 % Sirdaryoga to'g'ri keladi. Umumiy Amudaryo va Sirdaryo suvlarining 10 % dan foydalana olish mumkin xolos.

Orol dengizini saqlab qolish uchun ajratilishi lozim bo'lgan suv miqdorini hisobga olganda 2010 yillargacha O'zbekiston hammasi bo'lib 59,2 km³ suvdan foydalanish imkoniyatiga ega. SHundan 24,1 km³ Sirdaryo va 35,1 km³ Amudaryo suvlari tashkil etadi.

Tog'li hududlarda hosil bo'lib oqib kelayotgan bu suvlar toza va juda kam minerallasgan, biroq pastga qarab borgan sari suv sifati yomonlashib boradi va o'rta oqimlar tarkibi 1 – 1,5 g/litr, pastki oqimlar tarkibi esa 2 g/litrgacha minerallasgan.

Zarafshon daryosining pastki oqimlari kuchli ifloslangan. Sirdaryo, Qashqadaryo va Surxondaryo suvlarining sifatini ham qoniqarli darajada deb bo'lmaydi. Er usti suvlarining shimilib er osti suvlari tarkibiga qo'shilib turishi oqibatida ularning sifati ham o'zgarib bormoqda.

Aniqlanishicha, Orol bo'yi hududida hammmasi bo'lib 32,5 km³ er osti suvlari mavjud bo'lib, bu er usti suvlarining 25 % ni tashkil etadi. O'zbekiston hududida 19,7 km³ er osti suvlari bor. SHundan 6,8 km³ foydalanish mumkin bo'lgan suv zahirolari hisoblanadi.

O'zbekiston hududidagi suv resurslarining deyarli 90 % sug'orishga sarflanadi. Hozirgi kunda O'zbekistonda 30 ta GES bo'lib, uning umumiy quvvati 1684 MVt ga teng. Ular yordamida har yili 6,4 mlrd kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqarilmoqda.

Katta daryolar beradigan energiya potentsialidan tashqari O'zbekistonda juda ko'p kichik daryolar, irrigatsiya kanallari va suv omborlari mavjud bo'lib, ular har yili 8,0 mlrd kVt/soat elektr energiyasi ishlab chiqarish imkoniyatiga egadirlar.

SHunday qilib, O'zbekistonning umumiy gidroenergetik potentsiali 7445 MVt quvvatli bo'lib, har yili 26,7 mlrd kVt/soat elektr energiya ishlab chiqarish qobiliyatiga ega. Hozirgi kunda esa, bu quvvatning 23 % dan foydalanilmoqda, xolos.

XULOSA

Hozirgi kunda hosildorligi pasaygan, degradatsiyaga uchragan yaylovlarni izen, chogon, shuvoq, saksovul, teresken va shu kabi o'simliklarni ekish yo'li bilan ularning mahsuldorligini 2 – 3 barobarga oshirish mumkin.

Botanika institutining ma'lumotlariga qaraganda birgina Navoiy viloyati yaylovlarining (yaylovlar maydoni 13 mln gektar) umumiy oziqa zahirasi 30 mln tsentnerni tashkil etadi, yoki bu yaylovlarda 4 mln tagacha qo'y boqish imkoni bor. Cho'l mintaqasida boqiladigan hayvonlardan tashqari yana Qizilqum, Ustyurt yovvoyi qo'ylari, jayronlar, sayg'oqlar, yirtqich hayvonlardan bo'rilar, shog'allar, tulkilar, qorsaklar ham uchraydi. Biroq, bu hayvonlarning ko'pchiligi (jayronlar, sayg'oqlar, Qizilqum, Ustyurt yovvoyi qo'ylari) son jihatidan kamayib ketganligi sababli ular O'zbekistonning «Qizil kitob»iga kiritilgan va ularni ov qilish man etilgan.

Resurslardan foydalanish tempi aholi sonining o'sishidan ziyodroq bo'lmoqda. B.Skimmir (1989) ma'lumotlariga qaraganda hozirgi kunda aholining o'sishi er yuzi bo'yicha 1,7 % ni tashkil etib, har 41 yilda u ikki marta ortib borsa, oltin qazib olish 4 % bo'lib, u har 18 yilda ikki marta ortadi yoki mineral resurslarni qazib olish 7 % ga ko'payib, u har 10 yilda ikki marta ortib bormoqda.

Sobiq ittifoq davrida 1951 – 1980 yillar ichida aholining soni 1,4 marta oshgan holda temir qazib olish 2,8 marta, temir rudalari qazib olish 6,3 marta, tsement 12,2 marta, neft 16 marta va mineral o'g'itlar qazib olish esa 12 marta ko'paygan (M.A. Voronkov, 1999). Tabiat million yil maboynida to'plagan yoqilg'i hozirgi vaqtda bir yilda yoqib tugatilmoqda. Hisoblarga ko'ra hozirgi kundagi qazilma yoqilg'ilardan foydalanish tempi saqlanib qolinsa, neft zahirolari yana 30 – 40 yil, gaz 40-45 yil, ko'mir 70-80 yilga etadi xolos.

2010 yilga borib respublika aholisi 30,3 millionga borishi kutilmoqda. O'zbekistonda mehnat resurslari katta bo'lib, u aholining davrlik 50 % ini tashkil etadi. Mehnat resurslari har yili 210 – 220 ming kishiga ko'payib bormoqda.

Qishloqlarda maktablarni bitirgan o'quvchilar hisobiga mehnat resurslari borgan sari ortib bormoqda. Hozir umumiy ishlab chiqarishda ishlaydigan umumiy ishchilarning uchdan bir qismidan ortiqrog'i qishloq xo'jaligida band.

O'zbekistonning mehnat potentsialining muhim xususiyatlaridan biri, uning bilim darajasining yuksakligidir. Aholining 99,06 % savodli bo'lib u taraqqiy etgan mamlakatlar mehnat potentsiali darajasi qatorida turadi. 15 va undan ortiq yoshdagi aholining mingtasiga hozirgi kunda 143 ta oliy ma'lumotli kishi to'g'ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришиши оstonасида. Тошкент – 2011 й.
2. Табиат. Жамият. Маънавият (Президент Ислам Каримов асарларида экология масалаларининг ёритилиши).Тўлдирилган иккинчи нашри / Экологик таълим ва тарбия учун қўлланма // Сўз боши ва тузувчи А.Нигматов.- Т.: “Ўзбекистон”, 2009.
3. Турсунов Х.Т., Раҳимова Т.У. Экология .- Т.: “Chinor ENK”, 2006.
4. Nigmatov A. O'zbekiston Respublikasining ekologiya huquqi. - Т.: “Gofur G'ulom”, 2003.
5. Nigmatov A.N. Ekologiya nima?- Т.: “Turon iqbol”, 2005.
6. Sultonov R.S. Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari.- Т . “Musiq”, 2007.
7. Турсунов Х.Т. Экология ва табиатни муҳофаза қилиш.-Т.: «Ўзбекистон», 1997.
8. Эргашев А. Умумий экология.- Т.: “Ўзбекистон”, 2003.
9. Эргашев А.Э., Шералиев А.Ш., Сувонов Х.А., Эргашев Т.А. Экология ва табиатни муҳофаза қилиш. Тошкент “Фан”. 2009.
- 10.Экологик таълимдан барқарор ривожланиш таълими сари /А.Нигматовнинг умумий таҳрири остида // Мустақил таълим учун қўлланма. - Т.:”Талқин”, 2007.
- 11.Ўзбекча-русча-инглизча экологик изоҳли луғат.-Т.: “Chinor ENK”, 2004.
- 12.Ўзбекистон Республикаси Қизил китоби / Красная книга Республики Узбекистан, в 2-х томах.-Т.: “Chinor ENK”, 2009.

Internet saytlari

1. www.ziyonet.uz
2. www.uznature.uz
3. www.eco.uz
4. www.un.org/esa/sustdev/
5. www.unesco.org
6. www.unep.org
7. www.undp.org
8. www.unece.org/env/esd/
- 9.www.worldresources.org